

DOI 10.15407/kraieznavstvo2023.03-04.137

УДК 94(477) «19/20»

Олександр Бойко (м. Переяслав)

аспірант кафедри історії та культури України

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

E-mail: boykoas414@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7806-3341>

Чорнобильська катастрофа та аналіз нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (грудень 1991–2010 рр.)

Мета статті – здійснити системний аналіз нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що була впроваджена у правове поле Української держави, починаючи з грудня 1991 по 2010 рр. У статті використано комплекс історичних методів, зокрема аналізу, порівняння, ретроспективи тощо. З'ясовано, що незважаючи на велику кількість різноманітних публікацій щодо Чорнобильської катастрофи та подолання її наслідків, проблематика системного аналізу нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС залишається ще поки малодослідженою. Показано, що джерельною базою дослідження є системоутворюючі закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних Міністерств щодо соціального захисту ліквідаторів наслідків Чорнобильської катастрофи. Доведено, що аварія на Чорнобильській АЕС стала найбільшою техногенною катастрофою в історії людства та негативно вплинула на суспільно-політичний, економічний та етнокультурний розвиток України. З'ясовано, що у ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС внаслідок великих і малих доз радіоактивного опромінення суттєво погіршився стан здоров'я, який негативно позначився на їх працездатності й відповідно вимагав посилення соціального захисту ліквідаторів з боку Української держави. Виявлено, що основні системоутворюючі акти законодавства України (закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних Міністерств) посприяли визначенню офіційного статусу ліквідаторів наслідків техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС та покращенню їхнього соціального захисту.

Ключові слова: Україна, Чорнобильська техногенна катастрофа, соціальний захист ліквідації наслідків на Чорнобильській АЕС, нормативно-правова база з питань соціального захисту ліквідаторів.

Oleksander Boiko (Pereiaslav, Ukraine)

a post graduate student of Department of History and Culture of Ukraine,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

E-mail: boykoas414@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7806-3341>

Chernobyl catastrophe and the analysis of the regulatory framework on the issues of social protection of participants in the elimination of the consequences of the chernobyl accident (december 1991–2010)

The purpose of the study is to briefly analyze the causes, the course and the consequences of the Chernobyl disaster and to carry out a systematic analysis of the legal framework on the social protection of the participants of the Chernobyl disaster elimination, which was implemented in the legal field of the Ukrainian state from December 1991 to 2010. In The article used a set of historical methods, including

analysis, comparison, retrospectives, etc. It has been found out that despite the large number of various publications on the Chernobyl disaster and overcoming its consequences, the problems of systematic analysis of the legal framework on social protection of participants of the consequences of the Chernobyl disaster remains unclear. It is shown that the source base of the research is the system-forming laws of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the orders of the profile Ministries on social protection of the liquidators of the consequences of the Chernobyl disaster. It is proved that the accident at the Chernobyl NPP became the biggest man-made catastrophe in the history of mankind and had a negative impact on the socio-political, economic and ethno-cultural development of Ukraine. It was found out that the liquidators of the consequences of the accident at the Chernobyl nuclear power plant due to the large and small doses of radioactive radiation significantly worsened the state of health, which negatively affected their efficiency and accordingly demanded increased social protection of the liquidators by the Ukrainian state. It is revealed that the main system-forming acts of the legislation of Ukraine (laws of the Verkhovna Rada of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the profile Ministries) contributed to determining the official status of the liquidators of the consequences of the technogenic catastrophe at the Chernobyl nuclear power plant and improving their social protection.

Key words: *Ukraine, Chernobyl technogenic catastrophe, social protection of consequences at Chernobyl NPP, legal framework on social protection of liquidators.*

Чорнобильська техногенна катастрофа – найбільше екологічне лихо XX ст., яке трапилося 26 квітня 1986 р., коли під час недолугих експериментів обслуговуючого персоналу вибухнув ядерний реактор четвертого енергетичного блоку Чорнобильської атомної електростанції (далі – ЧАЕС). Внаслідок цього вибуху розпочалася пожежа й відбувся величезний викид радіації в атмосферу та навколишнє середовище. Радіоактивний пил, який утворився під час аварії на ЧАЕС, згодом був перенесений вітром до країн Північної, Центральної та Південно-Східної Європи. Проте найбільше нашкодила Чорнобильська техногенна катастрофа Україні та її громадянам, оскільки велика частина території тією чи іншою мірою була забруднена радіоактивними викидами. Внаслідок створення карантинної, так званої 30-ти кілометрової зони, мешканці цієї території були переселені в інші регіони, а дефініції «Чорнобиль», «чорнобильці», «ліквідатори», «зона» та інші міцно увійшли у повсякдення мільйонів українців. Вже понад три десятиліття Україна живе з цією проблемою й хоча більше втрат з часом дещо вгамовується, але тематика Чорнобильської техногенної катастрофи завжди залишається на часі й потребує подальших фахових досліджень.

Наукова новизна заявленої теми полягає у тому, що вперше була системно проаналізовано законодавчу базу щодо соціального захисту учасників ліквідації наслідків техногенної катастрофи на ЧАЕС. Мета дослідження полягає у стислому аналізі причин, перебігу і наслідків Чорнобиль-

ської катастрофи та системному аналізі нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, що була впроваджена у правове поле Української держави починаючи з 19 грудня 1991 р. і по 2010 рік.

Виходячи з окресленої мети, визначені такі основні завдання: 1) лаконічно проаналізувати історіографічну та джерельну базу дослідження; 2) показати, що аварія на ЧАЕС стала найбільшою техногенною катастрофою в історії людства та негативно вплинула на суспільно-політичний, економічний та етнокультурний розвиток України; 3) з'ясувати, що у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС внаслідок великих і малих доз радіоактивного опромінення та інших негативних факторів суттєво погіршився стан здоров'я, який у свою чергу, негативно позначився на їх працездатності й тому відповідно вимагав посилення соціального захисту ліквідаторів з боку української держави; 4) провести системний аналіз законів Верховної Ради України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів профільних Міністерств щодо соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; 5) підвести підсумки дослідження.

Розпочинаючи стислий аналіз історіографічних напрацювань прямо і опосередковано присвячених чорнобильській темі, нами з'ясовано, що, незважаючи на велику кількість різноманітних публікацій (наукових, науково-публіцистичних, документально-публіцистичних, науково-інформаційних, довідкових, популярних та ін.)

щодо Чорнобильської катастрофи та подолання її наслідків, проблематика системного аналізу нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС залишається поки ще, на превеликий жаль, малодослідженою. З великого масиву так званої чорнобильської літератури треба виокремити фундаментальну колективну монографію фахової спільноти вчених і спеціалістів багатьох організацій та установ України, що брали безпосередню участь у ліквідації техногенної катастрофи, а наступні роки здійснювали практичні заходи та наукові дослідження, спрямовані на пом'якшення її наслідків, під назвою «Чорнобильська катастрофа» російською¹ та українською² мовами за редакцією академіка НАН України В. Г. Бар'яхтара. Також слід відзначити науково-публіцистичну монографію «Чернобыль: Катастрофа. Подвиг. Уроки и выводы»³ та серію книжкових видань з 1995 р. під загальною назвою «Чернобыль і соціум», яку готує та оприлюднює Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України.⁴ Деякі аспекти заявленої проблематики висвітлює у своїх працях Н. Барановська^{5,6}; О. Гусєв⁷; Б. Яковлев В. Волович, В. Попович⁸; В. Комар⁹; Т. Кузьменко^{10,11}; І. Мартинюк, Н. Соболева^{12,13} та інші.

Разом з тим питання системного аналізу законів Верховної Ради України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів профільних Міністерств щодо соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС залишається ще недостатньо вивчений і тому потребує фахового опрацювання.

Джерельною базою дослідження є системоутворюючі закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних Міністерств, які прямо і опосередковано стосуються соціального захисту ліквідаторів наслідків Чорнобильської техногенної катастрофи^{13, 14}.

Союз Радянських Соціалістичних Республік (далі СРСР) був світовою наддержавою і прагнув здолати своїх «буржуазно-капіталістичних опонентів», насамперед, Сполучені Штати Америки та їх союзників по НАТО. Для реалізації нав'язливих гегемонічних планів СРСР потребував великих потужностей, ресурсів і дешевої електричної енергії.

З цією метою Рада Міністрів СРСР своєю постановою від 29 вересня 1966 р. затвердила план введення в країні Рад протягом 1966–1977 рр. атомних електростанцій (далі – АЕС) з ядерними енергетичними реакторами РВПК (реактор

¹Бар'яхтар В. Г. Чернобыльская катастрофа. Киев: Наукова думка, 1995. 560 с.

²Бар'яхтар В. Г. Чернобыльская катастрофа. Київ, Наукова думка, 1996. 576 с.

³Дьяченко А.А., Грбовой И.Д., Ильин Л.Н.. Чернобыль: Катастрофа. Подвиг. Уроки и выводы. Москва: Интер-Весы, 1995. 784 с.

⁴Саєнко Ю.І., Ю.О. Привалов Ю.О. Постчорнобильський соціум: 20 років по аварії. Київ.: ПЦ «Фоліант», 2005. 232 с.

⁵Барановська Н. П. Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи. Київ, 2001. 96 с.

⁶Барановська Н. П. Суспільний вимір Чорнобильської катастрофи. // Український історичний журнал. 2006. № 2. С. 129–145

⁷Гусєв О. Ключ аварійного захисту (Чорнобильська АЕС на зламі тисячоліть). Київ. Видавничий центр «ДрУк», 2001. 272 с.

⁸Яковлев, Б. С. Волович, В. І., Попович, В. В. Учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС як соціальна група. Київ. Чорнобильінтерінформ, 1997. 84 с.

⁹Комар В. В. Чорнобильська катастрофа: історичні аспекти, соціальні наслідки. Житомир, 1999. 32 с.

¹⁰Кузьменко Т. Два постчорнобильські десятиліття: соціальний статус учасників ліквідації аварії на ЧАЕС. Постчорнобильський соціум.: 20 років по аварії. Чорнобиль і соціум (Випуск 11). Київ, 2005. С. 53–75.

¹¹Кузьменко Т. Соціальний портрет ліквідаторів. Чорнобиль і соціум. Соціально-психологічний моніторинг умов життя та діяльності соціальних груп, потерпілих від Чорнобильської аварії: порівняльний аналіз та рекомендації (Вип. 7). Київ, Стило, 2001. С. 17–63.

¹²Мартинюк І., Соболев Н. Чорнобиль як соціальна та життєва проблема: соціологічний і соціально-психологічний аспекти. Постчорнобильський соціум: 20 років по аварії. Чорнобиль і соціум (Випуск 11). Київ, 2005. С. 39–52.

¹³Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС., Збірник законів та нормативних документів. Харків: Золоті сторінки, 2001. 200 с.

¹⁴Пашутинський Є. К. Чорнобильська катастрофа та подолання її наслідків: Нормативні документи, 2007. Київ, КНТ, 312 с.

великої потужності, каналний) – 1000, загальною потужністю 8 млн квт. Одну з них було заплановано побудувати на землях Білорусько-Українського Полісся, близько 110 км на північ від Києва й 12 км на північний захід від Чорнобиля (Київська обл.). Будівництво ЧАЕС розпочалося у 1970 р. і тривало більше 15 років (перший енергоблок ввели в експлуатацію в 1977 р., другий – у 1978 р., третій і четвертий відповідно у 1981 р. і 1983 р.). Планувалося також побудувати п'ятий і шостий енергоблоки (третья черга) у 1986 р., але у зв'язку з катастрофою, будівництво було зупинено. Фахівці неодноразово зазначали, що ЧАЕС було збудовано без достатнього врахування геолого-географічних, екологічних і соціальних факторів¹⁵.

У СРСР діяла планова економіка, яка у свою чергу, мала всіляко виконувати постанови комуністичної партії та їх лідерів. Будівництво першої черги ЧАЕС (перший і другий енергоблоки) здійснювалося пришвидшеними темпами та з деякими порушеннями будівельних норм. Такий аврал пояснювався намірами чиновників Міністерства енергетики та електрифікації СРСР запустити перший енергоблок ЧАЕС імені В.І. Леніна саме до 60-ї річниці так званої «Великої Жовтневої соціалістичної революції» й відповідно отримати за це державні нагороди та премії.

Проте, з офіційним відкриттям ЧАЕС, внаслідок неналежного технічного рівня, не завжди адекватної технологічної дисципліни персоналу тощо, почали виникати проблеми, пов'язані безпосередньо з надійністю і безпечністю експлуатації АЕС¹⁶.

Зрештою, перший дзвінок продзвенів у вересні 1982 р., коли на першому енергоблоці ЧАЕС трапилася серйозна аварія, яка супроводжувалася руйнуванням технологічних каналів і радіоактивними викидами в атмосферу. Аналіз цієї аварії був проведений державною комісією суто формально, винних не було покарано, а недоліки у роботі РВПК не було усунено. Разом з тим, у цьому звіті було вказано, що найвищі

чиновники профільного Міністерства дозволяють проводити різноманітні випробування та не регламентні роботи у нічний час і це може бути небезпечним для подальшого функціонування ЧАЕС¹⁷.

Минуло три с половиною роки і під час чергового нічного «експерименту» на четвертому енергоблоці техніка не витримала і трапилася величезна біда, яка стала катастрофою всепланетарного масштабу. Радіоактивна хмара пронеслася радіаційним циклоном над Україною, Білоруссю, Литвою, Латвією, Польщею, Швецією, Норвегією, а децю згодом досягла теренів Німеччини, Нідерландів, Бельгії. Загалом нищівні дії ядерного смерчу простежувалися на всіх географічних напрямках: північному, північно-східному і південно-західному. Проте не лише вся Європа (за винятком Іспанії і Португалії) була забруднена радіаційними опадами.

Масштаби технічної катастрофи мали міжконтинентальний характер, оскільки Чорнобильська радіація досягла територій Китаю, Японії, США та інших країн і навіть залишила свій слід в Антарктиді¹⁸. Загалом, наслідки цієї глобальної аварії могли бути ще жахливішими, якби не героїчні зусилля пожежників, які зуміли спочатку локалізувати (зупинивши розповсюдження пожежі в бік третього енергоблоку), а й згодом – приборкати вогняну стихію. Саме завдяки рішучим і професійним діям воєнізованої пожежної охорони ЧАЕС й інших підрозділів, пожежу на покрівлях ЧАЕС у 6 годині 35 хвилин 26 квітня 1986 р. було ліквідовано. Усі пожежники, які першими розпочали боротьбу з пожежею, отримали великі дози радіоактивного опромінення. Вже наступного дня, 27.04.1986 р. 19 постраждалих вогнеборців були доставлені до Москви на лікування. На превеликий жаль, шістьох лікарям не вдалось врятувати. Це: лейтенанти В. Правик і В. Кібенюк, старші сержанти В. Ігнатенко, В. Тішура, М. Титенюк, і сержант М. Ващук¹⁹.

¹⁵ Бар'яхтар В. Г. Чорнобильська катастрофа. Київ, Наукова думка, 1996.. 15 с.

¹⁶ Вовченко В., Варфоломеева Т., Мальшико Н., Стеценко М. Чернобыльская катастрофа и права человека (К 17-й годовщине аварии на Чернобыльской АЭС). Заключительный акт независимого расследования обстоятельств Чернобыльской катастрофы и ее последствий. Киев, 2003. 7 с.

¹⁷ Вовченко В., Варфоломеева Т., Мальшико Н., Стеценко М. Чернобыльская катастрофа и права человека (К 17-й годовщине аварии на Чернобыльской АЭС). Заключительный акт независимого расследования обстоятельств Чернобыльской катастрофы и ее последствий. Киев, 2003. 10 с.

¹⁸ Миколюк В.М. Чорнобильська катастрофа. В документах, фактах та долях людей. Видання друге, доопрацьоване. Київ: «Азимут Україна», 2006. С. 11–12.

Найбільш опроміненою та однією з найчисельніших категорій населення, що постраждала від катастрофи, є учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

За деякими оцінками впродовж перших чотирьох років (1986–1989) у роботах, пов'язаних з подоланням катастрофи, було задіяні більше 600 тис. осіб. Хоча ступінь участі ліквідаторів у радіаційно-небезпечних роботах варіювався від короточасного відвідування 30-ти кілометрової зони до тривалої роботи у безпосередній близькості до зруйнованого реактора, забруднених приміщень ЧАЕС тощо, але все це безпосередньо (прямо і опосередковано) відобразилося на їх здоров'ї та самопочутті²⁰.

Українськими вченими встановлено, що учасники ліквідації наслідків аварії – це численна на надзвичайно різноманітна група, перш за все за умовами та дозами зовнішнього та внутрішнього опромінення, а також за віком, статтю, професією, вихідним станом здоров'я тощо. В Україні проживає понад 180 тис. учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Дослідники за умовами опромінення, рівнями радіаційних доз розділяють їх на три групи. До першої групи належить переважно оператори четвертого енергоблоку ЧАЕС, чергові та допоміжний персонал турбінного залу й пожежники. Усі вони постраждали від рівномірного гамма та бета-випромінювання й у них лікарі діагностували гостру променеув хворобу²¹.

Друга група ліквідаторів є найчисельнішою, оскільки охоплює основний масив учасників ліквідації наслідків аварії всіх після аварійних років. Серед них найбільш потерпілими є ліквідатори 1986–1987 рр., внаслідок радіоактивного опромінення у них розвинувся синдром вегетативної дистонії.

До третьої групи учасників ліквідації наслідків аварії науковці відносять осіб, які тривалий час (роки) працюють у 30-ти кілометровій зоні, починаючи з 1986–1987 рр. Загалом, вони зазнали пролонгованого впливу малих рівнів радіації за умов специфічного ритму опромінення (враховуючи вахтовий метод роботи більшості з них), страждають на хвороби нер-

вової системи і органів чуття, органів травлення та кровообігу²².

У ліквідаторів наслідків Чорнобильської катастрофи внаслідок великих і малих доз радіоактивного опромінення й інших негативних факторів суттєво погіршився стан здоров'я, який, у свою чергу, негативно позначився на їх працездатності й тому відповідно вимагав посилення соціального захисту ліквідаторів з боку держави. На жаль, в СРСР соціальний захист пересічної людини ніколи не був серед пріоритетів тоталітарного режиму. Лише через 5 років після техногенної катастрофи, 12.05.1991 р. був на офіційному рівні задекларований Закон СРСР «Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», тоді як у радянській Україні він був введений у дію Постановою Верховної Ради УРСР дещо раніше, а саме – 28.02.1991 р.

З відновленням Української державності у 1991 р. питання проблеми соціального захисту учасників наслідків техногенної катастрофи та постраждалих від неї, незважаючи на численні негаразди перших років незалежності, стали на порядок денний українських можновладців. Оскільки, згідно статті 1 Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»²³, вітчизняні високопосадовці мусили тією чи іншою мірою виконувати задекларовані ними принципи. З цією метою українські парламентарі в стислі терміни допрацювали попередні напрацювання радянської доби та 19 грудня 1991 р. № 2001 – XII, був прийнятий Закон України «Про внесення і доповнення до Закону Української РСР «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»». У розділі I «Загальні положення», у статті 1 «Мета та основні завдання Закону» наголошувалося, що Закон спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру. Загалом, державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від аварії на ЧАЕС базувалася на засадничих принципах: зокрема, пріоритету життя

¹⁹ Бабич О. Чорнобиль: Десять років подолання. 1996. Київ. Чорнобильінтерінформ, 6 с.

²⁰ Бар'яхтар В. Г. Чорнобильська катастрофа, 1996. Київ, Наукова думка, 414 с

²¹ Там само. С. 439–440.

²² Там само. С. 440–442.

²³ Конституція України. Київ: Преса України, 1997. 442 с.

та здоров'я людей і соціального захисту відшкодування шкоди особам, що постраждали від катастрофи, використання економічних методів поліпшення життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали від аварії на ЧАЕС (їх об'єднань тощо)²⁴.

У розділі II «Статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» зазначається, що особами, які постраждали внаслідок технічної катастрофи, є, насамперед, учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, громадяни, які безпосередньо брали участь у ліквідації аварії та її наслідків²⁵. У статті 10 «Визначення осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» законодавці конкретизують, що такими учасниками вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986–1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а у 1988–1990 роках – не менше 30 календарних днів²⁶. У статті 13 «Обов'язок держави перед громадянами за шкоду, завдану внаслідок Чорнобильської катастрофи» наголошено, що саме на державу покладається зобов'язання щодо своєчасного медичного обстеження, лікування і визначення доз опромінення учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

У статті 14 «Визначення категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, для встановлення пільг і компенсацій» законодавці чітко встановлюють 4 категорії осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС. Зокрема, перша категорія – інваліди-ліквідатори, друга і третя – учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, які працювали у зоні відчуження певні терміни, четверта – особи, які постійно проживають або постійно працюють та постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю²⁷. У розділі III «Єдина система реєстрації та медичного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у трьох статтях (№ 16, 17, 18) анонсується створення організації єдиного державного обліку осіб, постраждалих внаслідок

аварії на ЧАЕС та організації медичного обстеження і оздоровлення осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також встановлюються норми харчування у спеціалізованих лікувальних, лікувально-санаторних і курортних закладах²⁸.

У розділі IV «Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Загальні компенсації та пільги», у статтях № 19–26 встановлюються компенсації та пільги громадянам, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС до категорії першої, другої, третьої та четвертої, що їх надання гарантує Українська держава. У розділі VIII «Пенсії і компенсації особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4» у статтях № 48–60 встановлюються розмір одноразових компенсацій за шкоду, заподіяну здоров'ю особам, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, учасникам ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, сім'ям за втрату годувальника; форми й розмір державних пенсій (щомісячних компенсацій), особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4 та надання різноманітних пільг ліквідаторам (пільги щодо обчислення стажу роботи служби), пільги по обчисленню середньомісячного заробітку, пільг по виплаті пенсій працюючим пенсіонерам).

У Розділі IX «Громадські об'єднання осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у статті 61, законодавці визначають, що пільги щодо оподаткування об'єднань громадян постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, встановлюються законами про оподаткування.

В останньому Розділі Х «Заклучні положення» у статтях №62-69 роз'яснюється порядок застосування закону, фінансування витрат, пов'язаних з його реалізацією, наголошується на відповідальності осіб, які порушують цей закон, регламентується порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, порядок підвищення розміру доплат, пенсії і компенсацій, передбачених цим Законом тощо.

Отже, Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», який був прийнятий Верховною Радою України 19 грудня

²⁴ Папутинський Є. К. Чорнобильська катастрофа та подолання її наслідків: Нормативні документи. Київ, КНТ, 2007. С.16-18.

²⁵ Там само. С. 21.

²⁶ Там само. С. 24.

²⁷ Там само. С. 24-26.

²⁸ Там само. С. 27-29.

1991 р. та згодом завізований першим президентом України Леонідом Кравчуком, став важливим нормативно-правовим документом, який на десятиліття визначив основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створив єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивного забруднення територій, умов проживання і трудової діяльності на них і соціального захисту потерпілого населення. Особливу увагу цей Закон приділив подальшому розвитку нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Задекларована у Законі державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи мала на меті і зрештою, була тією чи іншою мірою реалізована на практиці комплексним розв'язанням завдань охорони здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи та їх соціального забезпечення загалом, й учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС зокрема.

Кабінет Міністрів України у своїй Постанові «Про норми харчування та часткову компенсацію вартості продуктів для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», від 21 травня 1992 р. № 258 за підписами першого віце-прем'єр-міністра України К. Масика та міністра Кабінету Міністрів України В. Пехоти, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», затвердив розроблені Міністерством охорони здоров'я України норми харчування для зазначених громадян у стаціонарах спеціалізованих лікувальних, лікувального санаторних і курортних закладах²⁹.

Ця постанова надала можливість тогочасній Раді Міністрів Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям право визначати, виходячи із розроблених й обґрунтованих Міністерством охорони здоров'я фізіологічних (медично-визначених фахівцями) норм харчування й середніх цін на продукти харчування, що склалися у тому чи іншому регіоні, розмір грошової компенсації, вартості продуктів харчування, вста-

новлені вказаним Законом для громадян, віднесених до 1 і 2 категорій³⁰.

Загалом, ця урядова постанова посприяла поліпшенню соціального захисту учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, їх кращому та якіснішому забезпеченню продуктами харчування та виплати часткової компенсації їх вартості.

Кабінет Міністрів України у Постанові «Про затвердження порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», від 20 січня 1997 р. за № 51 за підписом Прем'єр-міністра України П. Лазаренка, у відповідності з прийняттям Закону України від 6 червня 1996 р. «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», постановив затвердити «Порядок видачі нових зразків посвідчень, що видаються особам, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС»³¹.

У Постанові регулюється порядок видачі цих офіційних паперів та зазначається, що посвідчення є документом, який підтверджує статус громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та надає право користуватися пільгами і компенсаціями встановленим Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та іншими актами законодавства Української держави.

Ця постанова уряду мала на меті шляхетне завдання перевірити та позбавитися від так званих «липових ліквідаторів», цим самим покращити соціальні гарантії та соціально правовий захист справжніх учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, але дії чиновників були не завжди адекватними духу і букві цієї Постанови, а самі ліквідатори витрачали багато часу і власного здоров'я, щоби перереєструватися і отримати нові посвідчення.

Кабінет Міністрів України у постанові «Про затвердження нового порядку обчислення пенсій по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 30 травня 1997 р. за № 523, і за підписом Прем'єр-міністра України П. Лазаренка,

²⁹ Папушинський С. К. Чорнобильська катастрофа та подолання її наслідків: Нормативні документи. Київ, КНТ, 2007. С. 77–79, 225–231.

³⁰ Там само. С. 225.

³¹ Там само. С. 240–267.

затвердив новий порядок обчислення пенсій по інвалідності, у зв'язку з подоланням наслідків аварії на ЧАЕС.

Зокрема, у постанові зазначалося, що пенсії по інвалідності, яка настала внаслідок каліцтва й захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи відповідно до статей 54 і 57 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», можуть призначатися за бажанням громадянина із заробітку, одержаного за роботу в зоні відчуження в 1986-1990 рр. у розмірі відшкодування фактичних збитків, який визначається згідно з українським законодавством³².

Ця постанова Кабінету Міністрів України відіграла позитивну роль щодо соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та посприяла покращенню їхнього добробуту.

Кабінет Міністрів України у Постанові «Про затвердження положення про організацію оздоровлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», від 16 травня 2000 р. № 800 за підписом Прем'єр-міністра України В. Ющенка, затвердив Положення щодо порядку організації щорічного оздоровлення (санаторно-курортного лікування та відпочинку) громадян, визнаних постраждалими відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»³³.

Зокрема, у положенні зазначається, що методичне керівництво системою оздоровлення, здійснюється Міністерством охорони здоров'я, а координацією та контролем за його організацією – Міністерством надзвичайних ситуацій. Саме оздоровлення проводиться у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах, профілакторіях, оздоровчих комплексах готельного типу, на базах відпочинку, туристичних базах, розташованих в екологічно чистій місцевості тощо.

У цілому, ця урядова Постанова сприяла покращенню соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, а саме їх оздоровленню та санаторно-курортному лікуванню під наглядом лікарів і медпрацівників.

Кабінет Міністрів України у постанові «Про підвищення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 липня 2001 р. № 861 за підписом прем'єр-міністра України А. Кінаха, постановив, зокрема, Міністерство праці та соціальної політики та Пенсійному фонду України перерахувати пенсії по інвалідності, призначені відповідно до частини четвертої статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», виходячи із розміру 18 грн. 10 коп.³⁴.

Незважаючи на досить незначне підвищення розміру пенсії ліквідаторам, все ж ця урядова Постанова посприяла частковому покращенню соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Кабінет Міністрів України у Постанові «Про щорічну допомогу на оздоровлення громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 12 липня 2005 р. № 562 за підписом Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенка, постановив установити громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, фіксований розмір щорічної допомоги на оздоровлення, зокрема інвалідам I і II групи – 120 грн., учасникам ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС 2 категорії 100 грн., інваліда третьої групи та дітям-інвалідам – 90 грн.³⁵.

У кінці 2005 р. Кабінет Міністрів України у «Постанові про збільшення розмірів пенсії деяким категоріям громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 грудня 2005 р. № 1293 за підписом Прем'єр-міністра України Ю. Єханурова, постановив збільшити розміри пенсій по інвалідності, призначеної відповідно до статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», зокрема, у три з половиною рази учасникам ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС у 1986 році, та у два з половиною рази учасникам ліквідації наслідків аварії її на ЧАЕС у 1987–1990-х рр. тощо³⁶.

³² Там само. С. 241-271.

³³ Там само. С. 272-275.

³⁴ Там само. С. 276.

³⁵ Там само. С. 293.

³⁶ Там само. С. 294.

Зрештою, урядові постанови 2005 р. посприяли тією чи іншою мірою покращенню соціального захисту ліквідаторів наслідків Чорнобильської техногенної катастрофи, хоча реальне їх грошове забезпечення послідовно «з'їдала» інфляція та девальвація гривні.

Верховна Рада України 14 березня 2006 р. за № 3522-IV прийняла Закон України «Про загальнодержавну Програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006–2010 роки», яку згодом підписав Президент України В. Ющенко.

Головним завданням Програми було подолання наслідків Чорнобильської катастрофи впродовж 2006–2010 рр. та реалізація комплексних заходів щодо подальшої соціальної, медичної і психологічної реабілітації населення та його проти радіаційного захисту.

У Програмі зазначається, що станом на 1 січня 2006 р. в Україні проживало 2 646 106 постраждалих. Серед них до категорії 1 належать 105 251 особа, до категорії 2 – 276 072, до категорії 3 – 537 504, до категорії 4 – 1 081 469, до категорії Г – 2 780, діти – 643 030 осіб, у тому числі 4 520 діти-сироти і 2 869 діти-інваліди. За результатами щорічної диспансеризації, чисельність постраждалих, визнаних здоровими, зменшувалася. За останні чотири роки частка осіб, визнаних здоровими серед учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС зменшилася на 2% і становила наразі 5,3%³⁷.

Також у Програмі наголошено, що виконання Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» впродовж 1991–2005 рр. засвідчив, стратегічні завдання із соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС було визначено правильно, особливо це стосується безпосередніх учасників ліквідації аварії. Разом з тим, для підвищення ефективності соціального захисту цих громадян необхідно, передусім, удосконалити механізми фінансування заходів, що проводяться на виконання Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», та завершити створення банку даних усіх категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

В очікуваних результатах було наголошено, що виконання Програми гарантуватиме прове-

дення невідкладних заходів, спрямованих на збереження здоров'я осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, своєчасне та повноцінне лікування постраждалих, їх соціальний та радіаційний захист.

Загалом, створення загальнодержавної Програми, спрямованої на подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, впродовж 2006–2010 рр. стала важливим фактором щодо збереження здоров'я осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, та покращенню соціально-правового захисту ліквідаторів. Разом з тим, дещо непослідовна зміна урядів за президентства В. Ющенка (2005–2010 рр.) не сприяла достатньому фінансуванню щодо виконання пріоритетних завдань загальнодержавної Програми подолання наслідків Чорнобильської техногенної катастрофи протягом 2006–2010 рр. Незважаючи на деякі недоліки, підготовка, оприлюднення та реалізація базових напрямків Програми посприяла, на нашу думку, подоланню жажливих наслідків аварії на ЧАЕС та поліпшенню соціального захисту учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Таким чином, стисло проаналізувавши причини, перебіг і наслідки Чорнобильської катастрофи та здійснивши системний аналіз нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, що були впроваджені у правове поле Української держави, починаючи з грудня 1991 по 2010 рр., нами встановлено: по-перше, незважаючи на велику кількість різноманітних публікацій щодо Чорнобильської катастрофи та подолання її наслідків, проблематика системного аналізу нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС залишається ще поки малодослідженою. По-друге, джерельною базою дослідження є системоутворюючі закони Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних Міністерств щодо соціального захисту ліквідаторів наслідків Чорнобильської катастрофи. По-третє, аварія на Чорнобильській АЕС стала найбільшою техногенною катастрофою в історії людства та негативно вплинула на суспільно-політичний, економічний та етнокультурний розвиток України. По-четверте, у ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС внаслідок великих і малих доз радіоактивного опромінення суттєво

³⁷ Там само. С.100.

погіршився стан здоров'я, який негативно позначився на їх працездатності й відповідно вимагав посилення соціального захисту ліквідаторів з боку Української держави. По-п'яте, основні системоутворюючі акти законодавства України (закони Верховної Ради України, по-

станови Кабінету Міністрів України, накази профільних Міністерств тощо) посприяли визначенню офіційного статусу ліквідаторів наслідків техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС та покращенню їхнього соціального захисту.

References

1. Bar'iakhtar V. H.. (1995). *Chernobyl'skaya katastrofa*. Kiev: Naukova dumka, 560 s., [in Ukrainian].
2. Bar'iakhtar V. H. (1996). *Chornobylska katastrofa*. Kyiv, Naukova dumka. 576 s., [in Ukrainian].
3. Dyachenko A. A., Grobovoy I.D., Ilyin L.N.. (1996). *Chernobyl': Katastrofa. Podvig. Uroki vyyvody*. . Moskva: Inter-Vesy, 784 s., [in Russian].
4. Saenko Y.I., Privalov Y.O. (2005). Postchornobyl'skyi sotsium: 20 rokiv po avarii. *Chornobyl i Sotsium (Vypusk II)*, Kyiv, [in Ukrainian]., 232 s.
5. Baranovska, N. P. (2001). *Sotsialni ta ekonomichni naslidky Chornobyl'skoi katastrofy*. (dissertation). Kyiv, [in Ukrainian].
6. Baranovska, N. P. (2006). Suspilnyi vymir chornobyl'skoi katastrofy. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal. № 2*. Kyiv, [in Ukrainian].
7. Husiev, O. (2001). *Kliuch avariinoho zakhystu (Chornobyl'ska AES na zlami tysiacholit)*. Vydavnychiy tsentr «DrUk». Kyiv, [in Ukrainian].
8. Yakovliev, B. S. Volovych, V. I., Popovych, V. V. (1997). *Uchasnyky likvidatsii naslidkiv avarii na ChAES yak sotsial'na grupa*. Kyiv. Chornobyl, 84 s., [in Ukrainian].
9. Komar, V. V. (1999). *Chornobyl'ska katastrofa: istorychni aspekty, sotsialni naslidky*. Zhytomyr, [in Ukrainian].
10. Kuzmenko, T. (2005). Dva postchornobyl'ski desiatylittia: sotsialnyi status uchasnykiv likvidatsii avarii na ChAES. Postchornobyl'skyi sotsium.: 20 rokiv po avarii. *Chornobyl i Sotsium (Vypusk II)*. Kyiv, [in Ukrainian].
11. Kuzmenko, T. (2001). Sotsialno-psykholohichni monitorynh umov zhyttia ta diialnosti sotsialnykh hrup, poterpilykh vid Chornobyl'skoi avarii: porivnialnyi analiz ta rekomendatsii). Sotsialnyi portret likvidatoriv. *Chornobyl i Sotsium (Vypusk 7)*. Stylos, Kyiv, [in Ukrainian].
12. Martyniuk, I., Sobolieva, N. (2005). Chornobyl yak sotsialna ta zhyttieva problema: sotsiolo-hichni i sotsialno-psykholohichni aspekty. Postchornobyl'skyi sotsium: 20 rokiv po avarii. *Chornobyl i Sotsium (Vypusk II)*. Kyiv, [in Ukrainian].
13. Sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok avarii na Chornobyl'skii AES. (2001). *Zbirnyk Zakoniv Ta Normatyvnykh Dokumentiv*. Kharkiv: Zoloti Storinky, 200 s, [in Ukrainian].
14. Pashutyns'kyj Y. K.. (2007). *Chornobyl'ska katastrofa ta podolannia yii naslidkiv: Normatyvni dokumenty*. Kyiv, KNT, 312 s., [in Ukrainian].
15. Vovchenko V., Varfolomeeva T., Malysko N., & Stetsenko M. (2003). *Chernobyl'skaya katastrofa i prava cheloveka (K 17-y godovshchine avarii na Chernobyl'skoy AES). Zaklyuchitel'nyy akt nezavisimogo rassledovaniya obstoyatel'stv Chernobyl'skoy katastrofy i ee posledstviy*. Kyiv,[in Russian].
16. Mykoliuk V.M.. (2006). *Chornobyl'ska katastrofa. V dokumentakh, faktakh ta doliakh liudei*. Vydannia druhe, doopratsovane. Kyiv, «Azymut Ukraina», 624 s., [in Ukrainian].
17. Babych O. (1996). *Chornobyl: Desiat rokiv podolannia*. Kyiv. Chornobylinterinform, 48 s., [in Ukrainian].
18. *Konstytutsiia Ukrainy*. (1997). Presa Ukrainy, Kyiv, [in Ukrainian].